

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

135:2 • 2015

Lumpna minnen?

Materialitet och mentalitet i Armémuseums lumpnenekät

OSKAR SJÖSTRÖM *Stockholms universitet*

I denna artikel analyseras och diskuteras materiella minnen av den svenska värnplikten utifrån den nyligen sammanställda webbenkäten "Lumpnenminnen", som varit del av Armémuseums insamlingsprojekt Lumpen – identitet och materiella minnen. Vad kan hågkomsterna om museiföremål som kpistar, uniformsjackor och kokkärl egentligen säga oss om tillvaron i lumpen och hur bidrog dessa ting till utformandet av militära mentaliteter, identiteter och beteendemönster?

Introduktion

I juli 2009 beslutade riksdagen med knapp majoritet att avskaffa den frestida värnplikten i Sverige till nästkommande år. Till skillnad från när systemet trädde i kraft drygt 100 år tidigare varken föregicks eller resulterade beslutet i någon omfattande samhällsdebatt, trots att resolutionen i själva verket signalerade slutet på en epok som haft genomgripande konsekvenser för den svenska samhällsutvecklingen i modern tid och ett system inom vilket uppskattningsvis 3,5 miljoner män och kvinnor fullgjort militärtjänstgöring. Däremot har avvecklingsbeslutet aktualiserat många frågor om hur värnpliktens historia kommer att skrivas och hur dess mer konkreta arv och minnen borde omhändertas, bevaras och förmedlas åt eftervärlden.

På Armémuseum i Stockholm väckte funderingar kring dessa frågor

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Oskar Sjöström (f. 1979) är doktorand vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Hans avhandlingsarbete rör orsakerna bakom Sveriges anfällsrig under 1700-talet. Sjöström har tidigare publicerat sig i ett antal vetenskapliga och populärvetenskapliga sammanhang, till exempel *Fraustadt 1706: Ett fält färgat rött* (2008).

E-post: oskar.sjostrom@historia.su.se

till en idé om ett större insamlingsprojekt som, efter erhållen finansiering från Kulturrådet och Riksbankens jubileumsfond, kunde sjösättas med namnet *Lumpen – identitet och materiell kultur* på våren 2011 – passande nog vid samma tidpunkt som de sista värnpliktiga ryckte ut. I den nyligen utkomna resultatrapporten, som tillgängliggjorts både som nedladdningsbart dokument på museets hemsida¹ och som populariserad antologi på Atlantis förlag (2014)², förklarar projektledarna Anna Maria Forssberg och Anna Fredholm att den bärande idén med arbetet varit att förvärva ny kunskap om värnplikten genom att samla in berättelser och minnesbilder från frivilliga bidragsgivare. Insamlingsarbetet har skett på tre olika sätt. För det första genom spontana donationer från privatpersoner. För det andra genom ett antal genomförda djupintervjuer. För det tredje genom en omfattande webbenkät betitlad "Lumpenminnen" (www.lumpenminnen.se) där det stått öppet för vem som helst att lämna anonyma bidrag till projektet genom att fylla i en serie frågeformulär online.³

När projektet avslutades på våren 2014 hade en stor materialsamling skapats. Från privata bidragsgivare har en betydande mängd brev, dagböcker, fotografier, teckningar och mycket annat inkommit som inordnats i ett mindre lumpenarkiv om ett drygt tjugotal volymer i museets ägo. Samlingen innefattar även inspelningar och transkriptioner från de sammanlagt 26 intervjuerna med före detta värnpliktiga i olika åldrar samt resultatet av den stora webbenkäten, som när den stängdes i april 2014 hade samlat in 2 207 godkända svar – eller drygt 4 000 sidor text.⁴

Den uttalade förhoppningen är att det insamlade materialet ska kunna bidra till en mer nyanserad bild av hur det var att "göra lumpen" än vissa schablonmässiga uppfattningar gjort gällande, som den välspredda föreställningen om att värnplikten fostrade pojkar till män. Genom att ställa frågor kring teman som sexualitet och maskulinitet, civilt och militärt, individ och kollektiv så har projektet medvetet strävat efter

1. <<http://www.armemuseum.se>> (2015-02-18). Projektrapporten finns där att ladda ner som PDF-fil.

2. Anna Maria Forssberg & Klas Kronberg (red.), *Lumpen: Från mönstring till muck* (Stockholm 2014).

3. Webbenkäten "Lumpenminnen" var öppen mellan februari 2012 och april 2014.

4. Det totala antalet enkätnummer är 5 659 men av dessa har en stor mängd blivit borträknade av olika skäl, varav det främsta är att enkättagaren själv inte velat att svaret ska offentliggöras i museets arkiv.

en distansering från bilden av värnplikten som enbart politisk och/eller militär historia.⁵

En med denna föresats vidhängande målsättning har varit att ställa värnpliktens materiella värld och verklighet i förgrunden för arbetet. Museet hyser idag omkring 60 000 föremål med koppling till värnplikten – motsvarande drygt halva den totala samlingen – som tillsammans utgör en viktig informationskälla till att förstå värnplikten och dess historia. Men vid sidan av rent tekniska data saknas generellt dokumenterade kunskaper om dessa många objekt. Till varje föremål finns uppgifter som specificerar dess typ och tillverkningsår, vad det använts till och vilket material det är gjort av – men alltså ingen information av det slag som kan begripliggöra och gestalta dess betydelse utifrån en djupare mänsklig erfarenhetshorisont än det rent tekniska. I såväl intervjuerna som i enkäten har deltagarna därför anmodats att delge sina egna berättelser av mötet med ett antal utvalda lumpenföremål ur museisamlingarna. På så sätt har projektet försökt fånga in en typ av kunskap om föremålen som vanligtvis saknas i dessa sammanhang och som skulle kunna bidra till att nyansera bilden av hur värnplikten upplevdes.⁶

Under hösten 2013 knöts jag själv till lumpenprojektet som extern forskare på konsultbasis för att analysera svaren i den del av enkäten som rör respondenternas hågkomster av mötet med värnpliktens materiella värld av vapen, kläder, redskap, livsmedel med mera. Uppdragets syfte har varit tvådelat. För det första att samla information kring specifika föremål utifrån den enskildes upplevelser, som skulle kunna besvara frågor av ytligare karaktär, till exempel hur det kändes att avfyra en kulsprutepistol m/1945B, vad värnpliktiga egentligen tyckte om fältuniform m/1958 och huruvida kokkärl m/1940 verkligen förtjänade epitetet ”snuskburken” – det gjorde den!⁷

För det andra har jag ålagts att genomföra en undersökning av denna svarstyp utifrån temat materiell kultur, det vill säga hur värnpliktens föremålsvärld uppfattades på ett djupare plan än det rena sinnesintryckets. För att rätt förstå innebörden av undersökningens frågor är det först

5. Anna Maria Forssberg & Anna Fredholm, ”Lumpen – identitet och materiella minnen”, i Forssberg & Kronberg (red.) (2014) s. 4–8.

6. Forssberg & Fredholm (2014) s. 4–5, jfr Olle Westerberg, ”Materiella minnen”, i Forssberg & Kronberg (red.) (2014) s. 104.

7. Artikeln nämns i not 6.

nödvändigt att fördjupa läsaren i de teoretiska perspektiv som legat till grund för analysen.

Materiell kultur – några infallsvinklar

I museivärlden har frågor om tillvarons materiella sidor givetvis alltid varit närvarande. Redan i den äldre folklivsforskningen ansågs det självklart att de ting som människor skapade, brukade, omgav sig med och lämnade efter sig också kunde ses som värdefulla kulturuttryck, vilka kunde sparas och studeras som ett slags materialiserad historia. I den moderna museologin – liksom i angränsande humanvetenskaper som etnologi, arkeologi, antropologi och konstvetenskap – har traditionen att samla och tolka historiska föremål, oavsett om det rör sig om vanliga bruksföremål eller världsberömd konst, inte bara blivit bestående utan också genomgått en genomgripande omdaning i nära anslutning till den framväxande interdisciplinära kulturanalysen. Bland föregångarna till den nuvarande materialitetsforskningen märks Pierre Bourdieu, Erving Goffman, Alfred Gell och Bruno Latour med flera andra.⁸

Utän möjlighet att här komma i närheten av någon heltäckande eller ens rättvisande forskningsöversikt, torde ändå en gemensam nämnare i studier av materiell vara att tingens innebörd i den mänskliga tillvaron inte kan reduceras till en fråga om praktisk funktion endast. En sked är ju visserligen i sin mest basala bemärkelse ett redskap som tillkommit för att transportera föda mellan tallriken och munnen. Men den är samtidigt ett ting fyllt av mening och betydelse som inte så lätt låter sig rymmas inom en sådan inskränkt definition. Jag ska här inte övergå i någon längre utläggning om de olika analytiska perspektiv som skulle kunna anläggas på skedar, utan nöjer mig med att många materialitetsforskare sannolikt skulle hävda att den sked en person använder och det sätt som denna någon använder den på kan säga mycket om vem personen är och därmed också om den tid och det samhälle som den är en del av. Bara det faktum att en person använder sked när hen äter kan säkerligen utgöra en nog så avslöjande omständighet i sammanhanget. Därför kan skedar, liksom alla andra ting, vara viktiga pusselbitar till att förstå såväl människor som deras samhällen och kulturer.

8. För mer ingående historiografiska översikter, se med fördel Karin Sennfelt & Anna Maria Forssberg, "Fråga med föremålen", i Karin Sennfelt & Anna Maria Forssberg (red.) *Fråga föremålen: handbok till historiska studier av materiell kultur* (Stockholm 2014) s. 7–13; Bjarne Stoklund, *Tingenes kulturhistorie* (Köpenhamn 2003) s. 10–20.

Också historieämnet har på sistone genomgått ett slags materiell vändning där det blivit allt vanligare att forskare applicerar ett materiellt perspektiv på en rad såväl gamla som nya forskningsområden – något som inte minst åskådliggjorts i det växande intresset för mode- och konsumtionshistoria. Samtidigt tycks det långt ifrån existera någon konsensus bland historiker om vad den växande materialitetsforskningen med dess tvärvetenskapliga anslag och fokus på icke-skriftliga källor egentligen har att bidra med till ämnet över huvud taget.

Framför allt har diskussionerna i denna fråga kommit att handla om föremålskällornas plats i den historiska analysen. Här är visserligen inte rätta tillfället för någon ingående utredning av de olika positioneringarna och argumentationslinjerna, men kort och högst förenklat kan sägas att medan kritikerna velat framhålla vikten av att den textburna empiriska traditionen värnas från inflytande av olika spekulativa och relativiserande tolkningsätt, har förespråkarna velat betona de förment ämnesprogressiva fördelar, som en öppen laboration med nya källtyper och tolkningsmetoder kan medföra.

Den som vill fördjupa sig i dessa historiografiska och metodologiska frågeställningar kan med fördel tillgodogöra sig antologin *History and material culture* (2005) där redaktören Karen Harvey och flera andra historiker diskuterar materialitetsperspektivets potential och begränsningar för historieämnet i ett antal korta artiklar.⁹ På svenska har nyligen utkommit en motsvarande introduktion till området i den av Karin Sennefelt och Anna Maria Forssberg editerade *Fråga föremålen* (2014). I samma anda som Harvey argumenterar Sennefelt och Forssberg för att föremål framför allt kan bidra till att ställa nya frågor och därmed till att ifrågasätta och problematisera äldre uppfattningar.¹⁰ Som dessa böcker visar kan materiell kultur med fördel studeras i kombination med eller helt utan föremålskällor även om författarna själva inte ser varför det ena skulle behöva utesluta det andra. I grund och botten handlar det snarare om ett visst sätt att tänka kring och närma sig det förflutna, som inte nödvändigtvis måste leda till någon arkeologisering av historieäm-

9. Karen Harvey, "Introduction" (s. 6–13), Giorgio Riello, "Things that shape history: material culture and historical narratives" (s. 24–32), Sara Pennell, "Mundane materiality, or, should small things still be forgotten? Material culture, micro-histories and the problem of scale" (s. 174–183), samtliga i Karen Harvey (red.), *History and material culture: a student's guide to approaching alternative sources* (New York 2009).

10. Sennefelt & Forssberg (2014) s. 7.

net eller en hållning som för den delen inte utan vidare kan inordnas under förenklande beteckningar som mikro- eller vardagshistoria.

Det framhålls ofta att materiell kultur och underbegreppet materialitet inte bör ses som fristående discipliner utan som aspekter på eller delar av ett övergripande kulturperspektiv, som det antagligen finns oändliga ingångar till och infallsvinklar på. Varje ting har ju sin unika utformning och betydelse och måste därför – som exemplet med skeden ovan visar – studeras i en större rumslig, kulturell och historisk kontext. Antagligen är det nödvändigt för varje enskild forskare att själv definiera vad materiell kultur är från fall till fall.

För egen del har jag funnit antropologen Daniel Millers texter mycket inspirerande och insiktsfulla.¹¹ Miller är väl medveten om problemen med att precisera och avgränsa såväl begreppsapparaten inom som själva konceptet materiell kultur. "Material culture", skriver han, "thrives as a rather undisciplined substitute for a discipline".¹² Ord som ting (*things*) och prylar (*stuff*) är givetvis mycket luftiga, men Miller är tydlig i sitt avståndstagande från alla försök att ringa in eller definiera begreppen alltför snävt. Inställningen kan tyckas undanglidande och ledande till en allomfattande lära om allt och inget: i stället för en teori om ting får vi en teori om allting. Men inte heller detta framstår som något problem för Miller, och jag vill gärna tro att hans hållning i det avseendet är mer förtjänstfull än problematisk, eftersom den ju står för ett uppriktigt erkännande av en komplex verklighet som sällan låter sig förklaras inom strikta språkliga gränser. Sammanhang och dynamik måste vara centrala ledord om vi ska förstå hur interaktionen mellan människa och ting fungerar.

Miller utgör naturligtvis inte något okänt namn i de här sammanhangen utan är i själva verket en av de mest tongivande auktoriteterna på fältet. I likhet med många andra materialitetsforskare är det tingens agens som är det centrala i Millers resonemang, det vill säga hur mänskliga relationer, värderingar och beteendemönster kan manifesteras, utövas och överföras genom saker. Vad som gör Miller intressant är det skoningslösa materialistiska synsätt han förespråkar. Människan är

11. Följande diskussion bygger på Millers arbeten "Materiality: An introduction", i densamma (red.), *Materiality* (Durham 2005) framför allt s. 5–7, 11–15, och *Stuff* (Cambridge 2010) framför allt s. 13–17, 23, 53–54, 59.

12. Miller (2010) s. 1.

en materiell varelse och en avgörande del av vad det innebär att vara människa handlar om att förhålla sig till den materiella världen. De dikotomier mellan immateriellt och materiellt, artificiellt och naturligt, subjekt och objekt, som människan tagit för vana att upprätta, är, enligt detta synsätt, bara mentala barriärer sprungna ur ett kognitivt behov att skilja självuppfattningen från den yttre värld som omger människan. Medan det mänskliga medvetandet tenderar att definiera sin egen existens i översinnliga kategorier bottnar i själva verket människans faktiska verklighet i den materiella miljö hon skapat och lever i. Att vara människa, skulle Miller säga, handlar om att interagera i och genom det materiella.

Det kan till stor del underlätta förståelsen av detta förhållande om man betänker den genomgripande roll som exempelvis kläder spelar i våra liv. I grund och botten bärs de ju för att hålla oss varma och torra men också – oavsett vad vi tycker om det – som ett sätt att förmedla budskap om vilka vi är, åtminstone vilka vi vill vara, till andra. Kläderna är ett tyst språk som vi medvetet eller omedvetet använder för att orientera oss i och kommunicera med vår omgivning och som vanligtvis är avgörande för hur vi uppfattas och bedöms i omvärldens ögon. Om vi är rika eller fattiga, män eller kvinnor, i arbete eller lediga, tillhörande mainstream eller en subkultur, liksom – givetvis – vilket fotbollslag vi hejar på, utgör exempel på sådant som vi ständigt meddelar andra med hjälp av olika klädesplagg.¹³

Tingen – eller artefakterna, som det också talas om i sådana sammanhang – kan alltså fungera som ett slags förlängningar av både våra personligheter och handlingar, till och med när vi inte ens är närvarande själva. Ett historiskt exempel: Ludvig XIV:s statsporträtt användes som ett slags ställföreträdare för monarken när han själv inte var på plats, men ingöt ändå en majestätisk närvaro i rummet och som det inte var tillåtet för en undersåte att vända ryggen till.¹⁴ Även om Miller skulle hålla med om att detta är ett användbart exempel på hur makt kan utövas genom ett ting, skulle han sannolikt också inflika att verkliga maktrelationer

13. Två bra introduktioner och fördjupningar i just klädernas betydelse är Tonie Lewenhaupt, *Kläders tysta språk* (Stockholm 2005) och Lizette Gradén & Magdalena Petersson McIntyre (red.), *Modets metamorfoser: Den klädda kroppens identiteter och förvandlingar* (Stockholm 2009).

14. Peter Burke, *En kung blir till: Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (Stockholm 1996) s. 106.

sällan återfinns i en sådan uppenbar och avsiktlig manifestation utan snarare i det subtilt uttryckta och omedvetet självklara.

Det är nämligen med tingen som med språket och våra värderingar, som kan vara både befriande och begränsande: de på samma gång möjliggör och hämmar våra självförverkliganden. Makt – och jag tycker att Millers användande av maktbegreppet är oerhört träffande – är alltid närvarande i det komplexa samspelet mellan människa och ting. Sakerna får oss att inta roller som vi sällan har möjlighet att regissera själva och som formar våra identiteter, mentaliteter och beteenden på sätt som vi sannolikt inte är medvetna om eller åtminstone inte reflekterar särskilt mycket över. I slutändan är det frågan om vi över huvud taget kan vidhålla den hävdvunna uppdelningen mellan subjekt (människa) och objekt (ting). Don efter person brukar det ju vanligtvis heta, men frågan är om det inte i själva verket också i lika hög utsträckning är tvärtom: person efter don? För även om människan visserligen utformar tingen, formar tingen i sin tur människan.

Vad jag alltså försökt åstadkomma i den här korta undersökningen är att komma åt den betydelse som den militära materielen kan ha haft för skapandet av identiteter, attityder och beteenden under värnpliktstiden. Vilka roller spelade exempelvis kpistar, uniformer och snuskburkar i övergången från civilsamhället till den militära tillvaron? Hur bidrog dessa ting till att forma upplevelser och erfarenheter av vad det innebar att göra lumpen och att vara soldat?

Webbenkäten – några reflektioner

Innan jag kan gå vidare till att besvara frågorna måste först några metodologiska och källkritiska påpekanden göras om själva webbenkätsmaterialet. Eftersom Fia Sundevall och Anna Fredholm redan presenterat enkäten och ingående belyst och diskuterat de allvarligaste problemen i detta avseende behövs här ingen genomgripande utredning.¹⁵ Jag nöjer mig i stället med att kort sammanfatta de viktigaste poängerna och att endast tillföra några kompletterande reflexioner.

Webbenkäter hör inte till det källmaterial som den historiska forskningen vanligtvis arbetar med. I sin artikel argumenterar Sundevall och Fredholm däremot för att webbenkätformatet, åtminstone i relation

15. Fia Sundevall & Anna Fredholm, "Minnessamling genom webbenkäter: Perspektiv på en dokumentationsmetod i förändring", *Nordisk museologi*, 2013:1 s. 86–105.

till alternativa metoder som intervjuer och frågelistor, på många sätt är användbart och förtjänstfullt för att nå ut till fler människor och särskilt till sådana grupper vilka sannolikt inte hade valt att medverka i vanliga fall. Statistik visar dessutom att svarsfrekvensen bland konventionella telefon- och brevbaserade undersökningar minskat stort på senare tid.¹⁶ Trots detta är det oklart, med tanke på att ingen sådan mätning gjorts, huruvida lumpenenkäten verkligen kan klassas som en framgång eller inte i förhållande till andra metoder som stått till buds. Sannolikt har tillgängligheten och anonymiteten via internet medfört att materialet blivit större än med andra förfaringssätt, men det går inte med viss-het att säga, att detta förhållande nödvändigtvis är en fördel sett ur en kvalitativ synpunkt.

Ett välbekant problem med webbaserade undersökningar av det här slaget är exempelvis den risk för oäkta och låtsade svar som den digitala sfären möjliggör. Anonymitet kan förstås vara en fruktbar förutsättning för att få fram information av känslig natur, men öppnar också möjligheten för överdrifter och falskari. Utan kontroller av bidragens unicitet är det också – som fallet varit med lumpenenkäten – möjligt för en och samma person att uppträda i flera olika identiteter. Sundevall och Fredholm medger visserligen att det kan vara svårt att uppskatta förekomsten av sådana beteenden, men menar samtidigt att det varit förhållandevis enkelt att genomskåda och sortera ut bluffsvär.¹⁷

Betydligt mer besvärande är i stället frågor om enkätmaterialens representativitet. Till att börja med gör en snabb överslagskalkyl gällande att de insamlade enkätsvaren inte ens motsvarar 0,1 procent av de personer som någonsin gjort värnplikten. Även om man räknar bort alla de som av naturliga skäl inte kunnat medverka i enkäten, leder den låga siffran fram till den viktiga frågan, vilka det är som har valt att delta i enkäten och hur representativ denna grupp är i förhållande till den totala värnpliktspopulationen.

Genom en jämförelse av de angivna inryckningsåren visar det sig att nästan var fjärde respondent genomgått värnpliktsutbildningen så sent som under perioden 2000–2010. Materialet har därför en tydlig slagsida åt upplevelser från detta årtionde, trots värnpliktens ansenliga ålder. I nio av tio fall har respondenterna angett att de haft en positiv helhets-

16. Sundevall & Fredholm (2013) s. 89–90.

17. Sundevall & Fredholm (2013) s. 90.

upplevelse av värnplikten och över hälften har besvarat påståendet "Jag trivdes bra i den militära miljön" jakande, medan endast tre (3) procent angett motsatsen. Detta ska emellertid inte tolkas som att den genomsnittlige muckaren generellt varit positiv till lumpen, utan siffrorna snarare stöder den förutfattade misstanken om att webbenkäten i första hand lockat respondenter som har eller har haft en militär anknytning och som varit generellt positiva till systemet. Utslaget kan också sättas i samband med den ovan nämnda kronologiska snedfördelningen och det faktum att värnplikten från början av 1990-talet och framåt successivt övergick till en mer eller mindre frivillig rekryteringsform. Att en av tio respondenter har eller har haft en yrkesmässig koppling till försvarsmakten är ytterligare en faktor att ta i beaktande. Av den totala svarspopulationen har fyra (4) procent angett sig vara kvinnor.¹⁸

Slutsatsen blir alltså att berättelserna och beskrivningarna i enkäten knappast kan ses som ett typiskt tvärsnitt av gruppen värnpliktiga. Tvärtom bygger de bilder som framkommer i materialet i första hand på erfarenheter hos en majoritetsgrupp, som består av förhållandevis unga män (födda på 1980- eller 1990-talet) med en positiv grundinställning till värnplikten och det militära och som i många fall är professionellt knutna till försvarsmakten. Med detta sagt måste emellertid påpekas att det också är lätt att finna många respondenter med en neutral eller bestämt negativ syn på värnplikten, åtminstone delar av den. Vi ska också minnas att det heller inte utgör någon motsättning i att både ha lyckliga minnen av lumpentiden och samtidigt vara kritisk mot den militära miljön som sådan, och vice versa.

Den del av enkäten som undersöktes har rubriken *Materiella minnen* och består av några frågekluster anslutna till ett antal fotografier på museiföremål med koppling till värnplikten. Den uttalade avsikten är att respondenterna ska berätta om hur föremålen användes och upplevdes samt vilka spontana minnesbilder som de framkallar. Avdelningen är uppdelad i sju kategorier som vart och ett berör ett specifikt tema: "Uniformen", "Klädesplagg", "Vapnet", "Fälttecken: fanor & standar", "Mat", "Sova" och "Kasern". Till varje sådan kategori visas åtta eller tolv bilder som respondenten ombeds kommentera, men det har också stått denne fritt att berätta om andra föremål. Sundevall och Fredholm för-

18. Sundevall & Fredholm (2013) s. 97, jfr Forssberg & Fredholm (2014) s. 10–11.

klaras att bilderna varit tänkta som en "minnesstimulans", men är något undflyende ifråga om önskade effekter som denna visuella draghjälp eventuellt kan medföra i utformandet av svaren.¹⁹ Min uppfattning är att bilderna generellt tycks ha fungerat väl i detta avseende, men att de i många fall tenderat bli styrande och begränsande för enkätdeltagarna. Oanvändbara bokstavstolkningar som "De här vapnen använde aldrig jag" eller "Vår regementsfana finns inte med på någon av bilderna" är frekvent förekommande liksom korta konstateranden som "Ja, den minns jag" eller "Den gamla hjälmen!".

Dessa marginalanteckningar ska emellertid inte förminska helhetsintrycket av enkäten som en mycket kreativ och lyckad metod till att dokumentera stora kvantiteter materiella minnen. I det följande kommer jag presentera resultaten av min undersökning i tre tematiska men sammanhängande avsnitt. De två första handlar om de utan tvekan största och viktigaste föremålstyperna för värnpliktiga, nämligen vapnet och uniformen. I ett sista och sammanfattande avsnitt diskuterar jag de militära vardagsföremålen.

Vapnet och övergången till det militära

Få ting sätter väl fingret på vad det innebär att vara soldat på samma omedelbara sätt som ett vapen. Det utgör inte bara en symbol för den militära verksamheten som sådan utan också en oförneklig konkretion av vad dess yttersta göromål är: att döda. Redan i detta avseende skiljer sig vapnet från andra typer av föremål, som den värnpliktige påträffade i lumpen, och som inte på samma påfallande vis avslöjade vad krig i själva verket handlar om. Vapen är även speciella i det avseendet att de vanligtvis omgärdas av en uppsättning tabun och föreskrifter i civilsamhället som helt upphör att gälla i den militära miljön.

I en läsvärd kommentar till den amerikanska vapendebatten framhåller Bruno Latour att ett vanligt misstag som både vapenmotståndare och vapenförespråkare gör sig skyldiga till är att reducera vapnet till ett neutralt objekt, som kan användas av människor för antingen onda eller goda syften. Vapenlobbyister använder exempelvis ofta argumentet att vapen i sig inte är farliga utan människan vid avtryckaren är den farliga, eller som den välbekanta devisen gör gällande: "Guns don't kill people, people do."

19. Sundevall & Fredholm (2013) s. 90.

Latour menar i stället att vapnet aldrig kan vara neutralt eftersom det redan innan det blir använt bär på meningar som varje människa måste förhålla sig till, och att det är i kraft av detta koncept om sig själv som vapnet tvingar dess användare att inta specifika roller.²⁰ Långt ifrån att bara vara ett redskap som den värnpliktige måste lära sig att hantera – så länge denne inte sökt vapenfri tjänst vill säga – är vapnet alltså ett ting laddat (sic!) med betydelser och innebörder som knappast kan ha undgått den värnpliktige varken innan eller efter inryckningen.

Av enkätsvaren framgår också att vapnet spelat en särskild roll för de flesta värnpliktiga redan innan de hunnit konfronteras med det. Medvetenheten om vapenutbildningen har inneburit blandade känslor av såväl ängslan som förväntan och tycks av många ha setts som ett slags portal som måste forceras, för att över huvud taget kunna uppgå i och identifiera sig med en föreställd soldatroll. Framför allt verkar det ha varit vanligt att känna oro inför hur handhavandet av vapnet egentligen skulle komma att upplevas. Inte av rädsla för att utsätta sig själv eller andra för fara, utan att inte klara av att hantera och bemästra vapnet och att därmed framstå som misslyckad i gruppen.²¹

Vi ska visserligen komma ihåg att det inte är möjligt att stöpa alla värnpliktiga i en och samma form när gäller synen på och erfarenheterna av vapnen i lumpen. För de flesta tycks det till en början ha varit en nervös, fumlig och ångestladdad bekantskap och många berättar att de aldrig blev bekväma med eller till och med utvecklade en avsky mot vapen under utbildningen. Den vanligaste upplevelsen var emellertid en förhållandevis snabb tillvänjningsprocess, där den värnpliktige lärde sig att handskas med och leva med vapnet även om denne från början varit skeptisk eller till och med rädd för vapen i största allmänhet. "Vapnet var läskigt den första tiden", heter det i ett av svaren. "Det kändes farligt och som att det kunde gå av [avfyra] när som helst. I slutet av lumpen så slängde man däremot med det ibland nästan oaktsamt för att man blev så van vid det."²²

Påfallande många även i denna kategori av värnpliktiga minns den stora lättnad eller glädje som uppstod när de nått den punkt då de kände

20. Bruno Latour, *Pandora's hope: An essay on the reality of science studies* (Cambridge 1999) s. 174–180.

21. Jfr Westerberg (2014) s. 110.

22. Armémuseums arkiv (AMA), F26a:22, Digital webbenkät, id. 1232: Menig, Flygvapnets krigsskola (F20), Uppsala (inr. 2009).

att de hade kontroll över vapnet. I ett stort antal svar har respondenterna betonat den personliga triumfen med berättelser om hur roligt de hade med sina vapen, inte sällan prydda med anekdoter om vunna skyttetävlingar och beröm från befäl. Man behövde verkligen inte vara någon vapenentusiast eller krigsgalning för att uppleva denna typ av glädje. En kvinnlig värnpliktig meddelar att hon var bra på att montera isär och ihop sitt vapen, snabbast på magasinsbyte, bäste skytten och dessutom noggrannast med vården i sin pluton. "Det är de glada minnena från lumpen", bedyrar hon, men tillägger samtidigt att om man tänker "på verkligheten kan jag inte föreställa mig att döda någon i ett riktigt krig."²³

I ett flertal fall har respondenterna beskrivit att denna fas följdes av ett successivt sammanväxande med vapnet, att det till slut började upplevas som en del av den egna kroppen. Det anses redan i de spontana minnen av dofter och ljud som fotografierna på vapen som användes i enkäten framkallade hos många. "Vapenfett och krutdoft kan jag fortfarande blunda och känna i näsan", heter det i ett sådant svar, som enkelt skulle kunna mångfaldigas.²⁴ Andra liknande kroppsliga minnen innefattar "känslan av rekylen mot axeln, klangen från kolven som går bak och smaken av krutrök i munnen".²⁵ Eller hur det fortfarande kunde kännas i händerna "att ta isär och sätta ihop vapnet, hur det snäppte och klickade".²⁶

Vapnet upphörde att vara en främmande eller till och med skrämmande tingest och förvandlades till en kroppsdel i sin egen rätt.²⁷ Denna sinnliga förnimmelse kan givetvis erfaras i relation till många andra

23. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4075: Plutonbefälsvärnpliktig, Södra skånska regementet (I7/P7), Ystad och Revingehed (inr. 2009).

24. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 2012: Plutonbefälsvärnpliktig, Kronobergs regemente (Iii), Växjö (inr. 1989).

25. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 149: Plutonbefälsvärnpliktig, Upplands regemente (I8/Si), Uppsala, Enköping (inr. 2003).

26. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 137: Plutonbefälsvärnpliktig, Upplands signalregemente (Si), Uppsala, Enköping (inr. 1960).

27. Uttrycks bokstavligen i flera fall, t.ex.: "Vapnet förvandlades till en del av kroppen"; id. 1615: Menig, Göta luftvärnskår/regemente (Lv6), Göteborg (inr. 1982); "Vapnet blir som en del av kroppen", id. 1875: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (Ii) Solna, Kungsängen (inr. 1988); "[Vapnet] var en del av mig under tio månader, en kroppsdel jag inte kunde överleva utan", id. 1965: Gruppbefälsvärnpliktig, Vaxholms kustartilleriregemente (KAi) Vaxholm (inr. 1999); "Kpisten blev som en del av en själ", id. 2175: Menig, Luleå luftvärnskår/regemente (Lv7) Luleå, Boden (inr. 1965); "[Vapnet] var en del av mig själ", id. 2196: Menig, Södra Skånska regementet I7/P7 Ystad och Revingehed (inr. 2003).

saker som vi ofta använder oss av, som bilar, datorer och musikinstrument. Det verkligt intressanta med detta är hur denna process också kan förändra och forma självuppfattningar, attityder och beteenden genom att ett normaliserande band utvecklas mellan individ och ting, vilket inte sällan utageras genom rent emotionella uttryck. Många har säkert svurit åt sin bil som om den vore ett levande väsen både med förmåga att medvetet ställa till det för en och att ta intryck och skärpa till sig.

Relationen till vapnet kunde tydligen bli oerhört stark för många värnpliktiga, nästan som en destruktiv romans fylld av påfrestningar och tristess, men också en stor dos kärlek. Det är viktigt att komma ihåg att en sådan relation till vapnet alltså inte måste böttna i ett omfamnande eller accepterande av vapnets generella existens som företeelse, utan som en mycket intim förbindelse till ett specifikt vapen som man bemästrar, ansvarar över och tillfälligt äger. Även för de som ogillade vapen var det möjligt att bilda ett starkt förhållande till det egna vapnet. En gruppbefälsvärnpliktig inryckt 2005 skriver att han aldrig tyckte om sitt vapen, men ändå kände att "det var viktigt för mig att det var mitt".²⁸

Många beskriver genomgående denna utveckling som ett slags vänskaps- eller till och med kärleksförhållande mellan dem och vapnet. Denna personifiering – eller kanske till och med sexualisering – av relationen mellan människa och ting är intressant och påvisar om inte annat en utpräglat maskuliniserad vapenkultur, som tveklöst för tankarna till Stanley Kubricks film *Full metal jacket* (1987). I en scen i filmen tvingas de amerikanska marinkårssoldaterna tillbringa en natt i slafarna med sina vapen och innan släckning unisont rabblar den så kallade "Rifleman's creed":

This is my rifle. There are many like it, but this one is mine. My rifle is my best friend. It is my life. I must master it as I must master my life. My rifle, without me, is useless. Without my rifle, I am useless.

Också i denna besynnerliga ramsa återfinns alltså sammansmältningen mellan människa och maskingevär som en absolut nödvändig förutsättning för soldatsysslan. Vapnet blir en människa och människan blir ett vapen:

²⁸. Se t.ex. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1428: Gruppbefälsvärnpliktig, Luftvärnsregementet (Lv6), Halland (inr. 2005).

My rifle is human, even as I, because it is my life. Thus, I will learn it as a brother. I will learn its weaknesses, its strength, its parts, its accessories, its sights and its barrel. I will keep my rifle clean and ready, even as I am clean and ready. We will become part of each other. We will ...

Intimiteten i filmen är mycket påtaglig och är det också i ett stort antal av respondenternas berättelser. Många beskriver vapnet som en "kär ägodel", "min kära" eller rentav bara som en "kärlek". Den sexuella spänningen anas också i de fall där värnpliktiga berättar att de döpte sina vapen med kvinnonamn, något som tycks ha varit förhållandevis vanligt åtminstone från 1980-talet och framåt. Det rör sig mest om rätt allmänna och humoristiska namn som Anna-Karin (efter automatkarbinen, Ak), eller Bettan (som i "hon är säkrad gamla Bettan").²⁹ Men på 2000-talet tycks det i stället ha blivit vanligare med en mer individuell namnsättning. I enkäten nämns exempelvis namn som Jenny, Vanessa, Belinda, Ragnhild och Gertrud.³⁰ En kvinnlig värnpliktig inryckt 2010 döpte sin "bästa vän" – en Ak5:a – till Alfred.³¹ I ett fall har den värnpliktige uttryckligen döpt sitt vapen efter en före detta käresta.³² Så här passionerat beskriver en värnpliktig i luftvärnet minnet av sitt gevär: "Ak5 102 636 [vapnets serienummer], min Johanna, det var kärlek det, jag träffade allt med henne och visste alla hennes för- och nackdelar. Hon var min."³³

Många beskriver känslorna av vemod och saknad de kände när de behövde lämna tillbaka vapnet vid muck. Vissa beskrev hur de plötsligt kände sig otillräckliga, nakna eller stympade. "Armarna kändes alldeles för korta utan Anna-Karin", heter det exempelvis i ett av svaren.³⁴

Också Alfred Gell har betonat den betydelse som vapnet har haft i definitionerna av vad en soldat är och gör. Det är i själva verket av en sådan betydelse att det inte går att tala om soldater som människor försedda

29. Äldsta exemplet på ett vapen med namn som jag funnit i enkäten (Bettan) är från 1961. Bettan nämns för övrigt som namn 15 gånger i enkäten och är för det mesta en kpist m/1945C, men har också varit KSP m/1958, Ak4 och Ak5. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 494, 779, 1090, 1299, 1567, 2033, 2154, 2262, 2265, 3095, 3410, 3411, 3476, 4723 & 5633.

30. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 273, 494, 742, 848 & 1419.

31. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1406.

32. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 2181: Menig, Skånska flygflottiljen (F10) Ängelholm (inr.).

33. "Min" stavat med versaler i svaret. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 232: Menig, Luftvärnsregementet (Lv6), Halland (inr. 2008).

34. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 290: Gruppbefälsvärnpliktig, Upplands signalregemente (Si) Uppsala, Enköping (inr. 2008).

med vapen – det är just det faktum att de är beväpnade som gör dem till soldater. Eller, som Gell själv uttrycker det, vad som "turned them from mere men into devils with extraordinary powers".³⁵ Det är vapnet inte bara som ett ting man lär sig att använda, utan det skänker dess bärare egenskaper och färdigheter som denne tidigare saknat. Med vapnet – och det är kanske häri som den djupa affektionen har sin verkliga förklaring – följer nämligen för många en känsla av uppförstorad personlighet, av makt, manlighet och auktoritet; ungefär som när den enfaldige Clark Kent sliter av sig kostymen och blir Stålmannen med blåa triksåer, fladdrande mantel och dramatiska ögonbryn. En transformation helt enkelt som gjort den anonyma civilisten till en supermänniska med märkvärdiga egenskaper.

Precis som jag antar att Stålmannens dräkt mer är till för att ingjuta självkänsla och respekt än vara en praktisk arbetsklädsel, tycks det ha varit ett viktigt kriterium för de flesta värnpliktiga att vapnet kändes rätt på ett sätt som inte alltid hade att göra med dess funktionalitet som krigsinstrument. Framför allt tycks det ha varit viktigt att vapnet syntes, hördes och kändes – ju mer macho, desto bättre.³⁶

Att känna tryckvågen från en granatkastare gå genom kroppen, eller rekylen från en automatkarbin i axeln bör ha varit sådana kroppsliga sensationer som förstärkt upplevelsen av vapnet och av vad det är att vara soldat, visar undersökningen. Granatgevär m/1948 – mer känt som "Carl Gustaf" – hörde sannolikt till lumpens mest legendariska och omtyckta vapen. Det upplevdes visserligen av många som stort, tungt och otympligt, men detta uppvägdes av upplevelsen av "flompen" – den tryckvågseffekt som inträffade när granatgeväret avfyrades. Detta fenomen beskrivs som att bli träffad av en "tung men mjuk slägga" och ingen tycks kunna glömma sin första "fullbumpa", som kunde vara kraftfull nog att fylla munnen med grus och blodsmak och som kunde göra personer i närheten groggy eller orsaka tjutande öron resten av dagen. "Snoret sköt ut ur näsan och jag kände ett hårt tryck mot bröstet", berättar en menig vid Skaraborgs flygflottilj, som knappast var den enda som minnes hur effektivt Carl Gustaf kunde rensa bihålorna.³⁷ En värnpliktig

35. Alfred Gell, *Art and agency: An anthropological theory* (Oxford 1998) s. 20–21.

36. Jfr Westerberg (2014) s. 112–114.

37. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 563: Menig, Skaraborgs flygflottilj (F7), Sätenäs (inr. 2003).

inryckt 1959 berättar: "Tryckvägen gick in i min öppna mun, fortsatte upp i näsan och skickade ut där befintligt snor i en lång seg sträng som snyggt lindade sig runt siktet".³⁸ I vissa plutoner tycks det ha hört till den outtalade manlighetskoden att soldaterna inte använde hörselskydd vid sådana övningar.³⁹ För många tycks de här tillfällena leva kvar i minnet som höjdpunkter från lumpentiden.

Ett annat vapen som kunde jämföras med granatgeväret i krigisk monstrositet var kulspruta m/1958. Detta vapen var både tungt och otympligt och ett "åbåke" att bära runt på, ett "vidunder på tio kilo" som en värnpliktig uttrycker det.⁴⁰ Vapnet var också jobbigt och svårt att rengöra – ett arbete som kunde ta flera timmar efter en skjutövning. Samtidigt var det just sådana helvetiska egenskaper som kunde förväntas av en "jävla bössa" – i positiv bemärkelse.⁴¹ En respondent berättar att det var "en härlig känsla" att avfyra kulsprutan. "EN-STOR-STARKE, så lång skulle en salva vara. Fem skott ungefär. Det var det absolut roligaste vapnet i lumpen."⁴² En annan liknade känslan att avfyra vapnet vid att sitta i någon slags massagestol: "världen dämpas ner och tycks gå i slowmotion. Allting vibrerar och sinnet uppfylls av muller".⁴³ Andra tycks ha kunnat ta del av denna märkliga sinnesförnimmelse bara genom att ligga nära intill vapnet då det avfyrades.⁴⁴

Även automatkarbin 4 (Ak4) är ett av de vapen som fått mest beröm i enkäten. Inte för att det var något lätt eller smidigt vapen; tvärtom kallades det för "järnspettet" just på grund av att det i förhållande till exempelvis kpisten var så tungt och jobbigt att handskas med. Själva tyngden kunde emellertid upplevas som någonting positivt och inge bäraren med en viss tillförsikt och trygghet som lättare vapen inte gjorde.⁴⁵ Uppföl-

38. Kompanibefälsvärnpliktig, Hallands regemente (I16) Halmstad (inr. 1959), nr. 1232.

39. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 814: Gruppbefälsvärnpliktig, Göta livgarde (Pi) Enköping (inr. 1964).

40. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 204: enig, Västerbottens regemente (I20) Umeå (inr. 1967).

41. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 739: Menig, Vaxholms kustartilleriregemente (KA1) Vaxholm (inr. 2010).

42. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 966: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (I1) Solna, Kungsängen (inr. 2009).

43. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1419: Gruppbefälsvärnpliktig, Norra Smålands regemente (I12) Eksjö (inr. 1997).

44. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 818: Kompanibefälsvärnpliktig, Älvsborgs regemente (I15), Borås (inr. 1986).

45. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4567: Plutonbefälsvärnpliktig, Livregementets husarer (K3) Skövde, Karlsborg (inr. 1980).

jaren Ak5 skilde sig i detta avseende genom att vara mindre, lättare och framför allt okomplicerad att rengöra. Den lät mindre vid eldgivning och hade knappast någon rekyl. Dessutom hade den bra sikte och ”träffar dit man pekar”.⁴⁶ Men sådana finesser behövde inte vara populära, särskilt inte bland de som tidigare utbildats på Ak4:an och som lärt sig hur det var att använda ett ”riktigt” vapen som vägde mycket och pangade högt. Därför fick Ak5:an tidigt öknamn som ”ärtbössan” eller ”bögbössan” och anklagades för att gå sönder lätt och att klicka ofta.⁴⁷

Av detta kan slutsatsen dras att till synes opraktiska vapenegenskaper inte alltid uppfattades som någonting negativt av de värnpliktiga. Snarare kunde ett vapens otymplighet och bullrighet kännas som mer trygghetsingivande än precision, eldhastighet och andra finesser som sannolikt gjorde vapnet till ett bättre stridsredskap rent objektivt. Detta förhållande är intressant och säger en del om hur föreställningar kring och förväntningar på vapnen kunde bli definierande för den enskildes upplevelser, vilket inte minst tycks ha varit en viktig förutsättning för skapandet av militära identiteter och attityder.

Att ikläda sig en mentalitet

Många studier av materiell kultur kretsar kring kläder. Kläder utgör nämligen inte bara något av det mest personliga vi äger utan är också kommunikationsmedel genom vilka vi ständigt definierar oss själva och andra. Ur Daniel Millers synvinkel utgör kläderna dessutom redskap som inte bara gör det möjligt att manifesteras utan också utöva makt på ett högst konkret sätt – såsom i en polisuniform eller, omvänt, en fångdräkt. Även om vi för det mesta har möjlighet att styra över vår klädsel, åtminstone inbillar vi oss nog att vi har det, styr kläderna i mycket hög utsträckning den ständigt pågående kognitiva process som konstruerar oss i förhållande till omgivningen.⁴⁸

Uniformer avviker i detta sammanhang från andra kläder eftersom de har en tydlig representativ innebörd och sällan kan misstas för civila

46. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1492: Kompanibefälsvärnpliktig, Skånska trängkåren/regementet (T4) Hässleholm (inr. 1993).

47. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 429: Menig, Bergslagens artilleriregemente (A9) Kristinehamn, Boden (inr. 1997); id. 900: Menig, Älvsborgs regemente (I15) Borås (inr. 1983); id. 3170: Plutonsbefälsvärnpliktig, Södermanlands regemente (I10/P3/P10) Strängnäs (inr. 1995), nr. 3170.

48. Miller (2010) s. 32–39.

dräkter. De både synliggör bäraren och utplånar dennes individualitet. Marianne Larsson har på ett mycket pedagogiskt sätt beskrivit detta förhållande i avhandlingen *Uniformella förhandlingar* (2008):

Uniformen kan lyfta fram människan, peka ut henne och göra henne synlig för omvärlden, men den kan också avpersonifiera och anonymisera henne i ett större kollektiv. Uniformen kan representera legitimering, disciplinering, auktoritet och förpliktelse. Människan representerar någon annan än sig själv. Syftet med uniformen kan vara att suddas ut individen för att få människor att mer eller mindre oreflekterat genomföra en kollektiv uppgift, såsom soldater i krig.⁴⁹

Att klä sig i uniform innebär alltså någonting mer än att bara ha på sig en praktisk arbetsdräkt. Den leder till att den enskilde civilpersonen övergår i en speciell tillvaro, i en bestämd roll med specifika förmåner och befogenheter men också särskilda förpliktelser, krav och begränsningar. För de nyinryckta värnpliktiga civilisterna innebar iklädandet av uniformen ett uppgivande av möjligheten att fritt uttrycka sin personlighet med hjälp av klädsel. I stället blev de representanter för och delar av den svenska försvarsmakten. Reaktionerna på denna transformation varierade kraftigt från person till person men få tycks ha stått oberörda av den, och vissa förvånades över hur starkt omvandlingen påverkade dem. Oavsett om det rörde sig om positiva eller negativa upplevelser står det klart att uppgåendet i kollektivet och utplånandet av individualiteten är ett återkommande tema i beskrivningarna av uniformen i enkäten. Detta är i sig intressant och viktigt för att förstå klädselns betydelse i utformandet av militära mentaliteter.

Många respondenter tycks ha uppfattat uniformens representativa och auktoritära kraft som ett slags upphöjelse i positiv bemärkelse. ”Uniformen gör att man deltar i något större än sig själv”, skriver en person som gjorde värnplikten vid Dalregementet i slutet av 1980-talet, och tillägger att ”man representerar alla andra som har samma uniform men även de som tidigare burit den”.⁵⁰ Uniformen framkallade i detta fall en känsla av såväl nationellt som historiskt grundade förpliktelser. I ett

49. Marianne Larsson, *Uniformella förhandlingar: Hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008* (Stockholm 2008) s. 11 f., jfr Westerberg (2014) s. 104–105.

50. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 2255: Kompanibefälsvärnpliktig, Dalregementet (I13), Falun (inr. 1987).

stort antal svar som i innebörd liknar detta exempel beskrivs uniforms-bärandet konsekvent med ord som "stolthet", "vänskap", "samlhörighet" och "gemenskap". Denna påfallande kollektivism är kanske det bästa exemplet på hur likformigheten i klädseln bidrog till utformandet av en specifik soldatidentitet strukturerad kring uppfattningen om ett samfällt uppdrag. "Det kändes som att man tillhörde en form av grupp med ett gemensamt mål", skriver en kompanibefälsvärnpliktig i en träffande formulering.⁵¹ "Vi delade på något större när vi bar uniform", heter det i ett annat svar. "Även synen på oss utifrån blev enhetlig, man bedömdes inte för sin egen person, utan man bedömdes som grupp."⁵²

Uniformen "ger dig en identitet" berättar en infanterist inryckt 1963.⁵³ 40 år senare gav den upphov till exakta samma slags reflektion. "Den gjorde att man blev tvungen att skärpa sig då man representerade landet och förbandet. Den gjorde att man bytte mentalitet."⁵⁴ Uniformsdräkten kunde alltså leda till en tydligt upplevd personlighetsförändring. I detta avseende utgjorde uniformen en textil motsvarighet till vapnet, som vi sett ägde förmågan att skänka övermänskliga krafter åt soldaterna.

Av enkätsvaren får man utan tvekan uppfattningen att de flesta trivdes i och uppskattade den roll som uniformen påbjöd och att enhetligheten som den resulterade i snarare ledde till känslor av jämlikhet än underkastelse. En utbredd uppfattning tycks ha varit att sociala skillnader, som i det civila skulle ha utgjort gränser mellan personerna i gruppen, helt tenderade att upphävas när alla gick klädda i samma lortiga grönställ – "den sanna svenska landslagsdräkten" som en respondent uttrycker det.⁵⁵ "Alla blir lika och på lika villkor" heter det i ett annat bra exempel på hur denna kåranda kunde upplevas.

Att gå klädd i likadana munderingar upplevdes rentav av många som positivt och karaktärsdanande, och för vissa var det till och med en lättnad att inte behöva tänka på hur de skulle klä sig över huvud

51. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1181: Kompanibefälsvärnpliktig, Hallands regemente (I16), Halmstad (inr. 1993).

52. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 848: Menig, Bergslagens artilleriregemente (A9) Kristinehamn, Boden (inr. 2008).

53. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1110: Menig, Skaraborgs regemente (I9/P4) Skövde (inr. 1963).

54. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 523: Gruppbefälsvärnpliktig, Norrbottens regemente (I19) Boden (inr. 2004).

55. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 474: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (I1) Solna, Kungsängen (inr. 2007).

taget.⁵⁶ "Uniformen var ett plagg jag inte ville kliva ur när jag gjorde värnplikten", heter det i ett för denna uppfattning talande beskrivning. "Trivdes oerhört bra med den och vad den signalerade. Det var viktigt att ingå i en större kontext".⁵⁷ Givetvis finns det också många exempel i enkäten på värnpliktiga som haft mycket svårt att förlika sig med den självreduktion och anonymisering, som de upplevde att uniformen medförde och vars minnen präglas av negativa känslor såsom ångest och obehag.⁵⁸ Längre användes också i vardagen särskilda logementskläder för att inte slita på den ordinarie uniformen. Dessa plagg kallades vanligen "grötmundering" och bestod av antingen en tunn dräkt med skjorta och byxor i linne eller av uttjanta och – för att markera dess kasserade status – kraglösa uniformer. Tydligare än med den reguljära tjänsteuniformen associerades dessa persedlar med fångdräkter eller med kläder "på ett sinnessjukhus".⁵⁹ Denna viktiga motbild beskriver ur annan synvinkel makten över individen som den militära klädseln utövade.

Den representativa roll som uniformen symboliserade och den status som detta medförde blev allra tydligast i kontakten med det omgivande samhället. Många respondenter beskriver hur uniformen synliggjorde dem under hemresorna på helger och permissioner. De möttes då av erkännansamma blickar och upplevde att människor var trevligare och hjälpsammare än annars. Uniformen innebar dessutom ökade chanser till att få lift eller till och med en flirt. Den sexuella dragningskraft som de stiliserade permissionsuniformerna kunde utöva på omgivningen är för övrigt omvittnad i enkäten och förlänade dem smeknamn som "tjejmagnet" eller "fittmagnet".⁶⁰ Den sannolikt mest kända dräkten i detta avseende var flottans sjömansuniform (m/1948) med karaktäristisk bussarong, blåkrage och rundmössa som trots det självklara öknamnet "Kalle Anka" tycks ha varit fullt gångbar i raggningssammanhang. Om den klassiska permissionsuniformen m/1939, vars diagonaltyg och kavajliknande utseende på sin tid gav ett modernt och salongsfäihigt intryck, berättar en värnpliktig inryckt 1950 att den var obligatorisk

56. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 770, 966, 1406, 1705 & 4569.

57. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1361: Menig, Norrlands signalbataljon (S3) Boden (inr. 1999).

58. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 312, 427, 580, 754 & 1117.

59. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1505: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea artilleriregemente (A1) Stockholm, Linköping (inr. 1956).

60. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 170: Plutonsbefälsvärnpliktig, Kustflottan (inr. 1993); id. 3433: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (I1) Solna, Kungsängen (inr. 2006).

klädsel för de som önskade inträde till salongerna i storstädernas nattliv.⁶¹

Uniformen gav alltså både pondus och status men marginaliserade samtidigt personen som bar den. Även om de flesta alltså tycks ha uppskattat eller lärt sig att uppskatta detta förhållande fanns också behov av att uttrycka sin personlighet med små justeringar i dräkten. ”När man inte kan uttrycka sin individualitet genom egna kläder så verkar det som att det alltid går att göra ändå”, berättar exempelvis en respondent som gjorde lumpen på Livregementet till häst i Stockholm. Framför allt tycks det ha varit möjligt att sticka ut från mängden genom olika huvudbonader.⁶² Skärmarna på fältmössorna – som under inga omständigheter fick kallas kepsar – kunde exempelvis stukas på en mängd olika sätt för att manifesteras individualism i förhållande till gruppen; ett faktum som gjorde mössan till ett av de mer populära plaggen.⁶³ Skärmvikningarna blev i många förband ett slags konstform där var och en försökte finna sin unika stukning i konkurrens med kamraterna. Att få till en estetiskt tilltalande stukning tycks i sammanhanget ha varit en sekundär angelägenhet. Det överordnade målet var att sticka ut.

Samtidigt ger enkätmaterialen också skäl att tro att det var lika vanligt att den här typen av variationer i klädnaden snarare användes för att stärka gruppstillhörigheten, särskilt i relation till andra vapenslag och förband. I sin minst subtila form tog sig denna rivalitet givetvis uttryck i olika fanor och emblem – för övrigt en kategori föremål som ofta nämns i enkäten, men som inte tas upp till närmare diskussion i den här texten – som skapade sammanhållning inom gruppen och markerade gränser gentemot andra regementen. Som vi redan sett behövde dessa tecken inte vara av formell art, utan kunde bestå i vikningar av uniformskragar och mösskärmar. Förbandsidentiteter kunde även uttryckas genom att bära synbart rena eller, omvänt, påtagligt skitiga kläder.⁶⁴ ”Man vill vara

61. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 3742: Menig, Södra Skånska regementet (I7/P7) Ystad och Revingehed (inr. 1950).

62. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4677: Gruppbefälsvärnpliktig, Livregementet till häst (K1), Stockholm (inr. 2007), nr. 4677. Jfr id. 1492, 1942, 1948.

63. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 1436: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (I1) Solna, Kungsängen (inr. 1992).

64. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 721: Plutonbefälsvärnpliktig, Upplands regemente (I8/S1), Uppsala, Enköping (inr. 2005); id. 4605: Menig, Södermanlands regemente (Iro, P3, P10), Strängnäs (inr. 1996), nr 4605; jfr id. 1699: Menig, Svea livgarde (I1) Solna, Kungsängen (inr. 1996).

lika i det militära men ska ändå vara olika [gentemot] andra regementen genom små symboler”, skriver en respondent i ett yttrande som väl sammanfattar vad som sagts ovan.⁶⁵

Inom förbanden kunde olika klädesplagg och märken också komma till användning för att manifestera hierarkier eller för att belöna manskapet för särskilda prestationer. Först och främst gällde det befälsvärnpliktiga som ibland erhöll exklusivare eller nyare utrustning än de meniga, exempelvis bättre kängor och sovsäckar. Vid Svea livgarde tilläts korpraler i början av 2000-talet att bära en grön tröja i stället för den obligatoriska fältjackan utomhus så att ”det syntes på långt håll vilka som kom gående”.⁶⁶ För stridsvagnsbesättningarna på 1970-talet blev det en lycklig nyhet att de skulle få en ny pansarstridsdräkt med basker eftersom de då lättare skulle kunna skiljas ut från pansarskyttesoldaterna som de – tydligen – betraktade ”som lägre stående varelser”.⁶⁷

Manskapet kunde också undanhållas vissa uniformspersedlar till dess de genomfört en del av grundutbildningen eller utstått särskilda prestationer. Det var vanligt förekommande att värnpliktiga i början av utbildningen fick gå klädda i äldre uniformsmodeller för att först efter godkända soldatprov få tillgång till nyare.⁶⁸ Att på så sätt förtjäna en värdigare uniform var åtminstone i de förband där detta förfarande praktiserades en viktig övergång till soldatrollen, som i många fall markerades med olika ritualer. Den mest beryktade av dessa var med största sannolikhet de legendariska ”baskermarscherna”, där värnpliktiga efter att ha klarat av en mycket hård fältövning belönades med rätten att bära de åtråvärda huvudbonaderna. Vid en påföljande ceremoni fick de framgångsrika ta av sig fältmössorna och ersätta dem med baskrarna. ”Ni har nu klarat av baskerprovet och gjort er förtjänta av den kommandogröna baskern, välkommen i familjen!” lär det ha hetat vid en sådan tillställning, enligt en värnpliktig vid Livregementets husarer inryckt 1998.⁶⁹

För den utomstående kan det givetvis vara svårt att till fullo förstå

65. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 778: Gruppbefälsvärnpliktig, Karlskrona örlogsskolor, Karlskrona (inr. 2004).

66. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4190: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea livgarde (I1), Solna, Kungsängen (inr. 2001).

67. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4602: Gruppbefälsvärnpliktig, Södra skånska regementet (I7, P7), Ystad och Revingehed (inr. 1975).

68. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 685, 3818, 4627 & 4190.

69. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 5351: Gruppbefälsvärnpliktig, Livregementets husarer (K3) Skövde, Karlsborg (inr. 1998).

innebörden av detta mösskifte som för den invigde var en sådan meningsfull händelse. Även de som kämpat för sin basker kunde i efterhand se på fenomenet med viss oförstående distans. Husaren fortsätter:

Än idag är det svårt att förklara den ungdomliga iver, ångest och betydelse som denna åtråvärda gröna basker innebar. Men just då betydde den ALLT. Att komma hem utan fanns inte med om jag så skulle krypa in på blodiga stumpar. Det skulle ju innebära ett misslyckande och [en] skam att få fortsätta gå runt i fältmossa.⁷⁰

För många värnpliktiga var det viktigt att den militära klädseln bars med en värdighet som korresponderade med det allvar som de såg på sin militärroll. ”Tyvärr är det inte alla som kunde bära uniformen på ett snyggt sätt”, skriver en sådan betraktare. ”Man ska se proper ut, inte som en byfåne.”⁷¹ Att de estetiska dimensionerna av militärmunderingen var betydelsefulla framgår med all önskvärd tydlighet av enkätsvaren. I ett stort antal beskrivs hur en viss fåfäng avundsjuke kunde gnaga i lumparsjälarna över kamrater i andra förband som haft stiligare eller mer statusbemängda plagg på sig eller – motvänt – hur gränslöst malliga de kunde känna sig om de själva bar ett eftertraktat plagg.

Denna sida av uniformen, som är rätt avlägsen dess praktiska funktion som en stridsdräkt, är inte bara ett intressant fenomen utan också viktigt att hålla i åtanke om vi vill förstå dess agens i utformandet av militära tankesätt och praktiker. ”Vi var verkligen inne i systemets tankar och började missa kontakten med det civila”, skriver en respondent självkritiskt i en formulering som säger mycket om detta fenomen.⁷² Långt ifrån att bara vara en kamouflage- eller arbetsdräkt har den militära beklädnaden utövat en stark kraft över de individer som burit den – oavsett om det var en influens som upplevdes som positiv eller inte.

Några ord om lumparvardagens materialitet

Så här långt har diskussionen endast rört de två största föremålstyper som det relateras till i enkätsvaren: vapnet och uniformen. Det är utan

70. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 5351: Gruppbefälsvärnpliktig, Livregementets husarer (K3) Skövde, Karlsborg (inr. 1998).

71. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1617: Gruppbefälsvärnpliktig, Bergslagens artilleriregemente (A9) Kristinehamn, Boden (inr. 1997); jfr id. 290, 739 & 2181.

72. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1920: Gruppbefälsvärnpliktig, Gotlands luftvärnsbataljon (Lv2) Visby (inr. 1971).

tvekan dessa båda kategorier som genererat inte bara de flesta utan också de mest intressanta minnesberättelserna i materialet – vilket är talande för den inte oväntade, men ändå stora betydelse som de haft för de flesta värnpliktiga. Men att hantera vapen och klä sig i uniform var givetvis endast en del av lumparlivets materialitet. I enkäten nämns och kommenteras i själva verket en stor mängd föremål av mer alldaglig karaktär, som underkläder, idrottsskor, konservburkar, hudsalvor, kokkärl och sovsäckar, som också tycks ha varit betydelsefulla kuggar i utformandet av identiteter, tankesätt och praktiker i lumpen. Att göra en systematisk genomgång av alla föremålen skulle i detta begränsade sammanhang bli alltför vidlyftig och därför kommer jag i stället ge en mer sammanfattande överblick av några gemensamma drag och mönster som iakttagits i berättelserna om dem.

En förväntad unison uppfattning bland respondenterna är att den utrustning som tilldelades dem under värnpliktstiden generellt var praktisk men oestetisk och sunkig, något som också anas i själva begreppet lumpen. Kläderna – inklusive uniformerna – luktade konstigt av mal- eller flamskyddsmedel och var för det mesta slitna, urtvättade och saknade passform. Persedlarna tycktes tillverkade och fördelade efter principen "one size fits all" och i de fulaste färger och mönster som kunde upptäckas. Framför allt gällde detta sängkläderna och de tränings- och underkläder som försvarsmakten tillhandahöll. Mycket av munderingen – och beväpningen – upplevdes som föråldrad, vilket inte sällan tycks ha framkallat missnöje och till och med bestörtning i leden. Ålder och skick på materielen var givetvis viktig och kunde påverka manskapets förtroende inte bara till Sveriges förmåga att erbjuda en tidsenlig militärutbildning, utan över huvud taget till dess kapacitet att stå emot ett eventuellt angrepp.⁷³

Samtidigt tycks det gamla och sunkiga också ha blivit en viktig del av lumparkulturen och i utformandet av militära mentaliteter. Att lumpen var lite lortig och ful var ett faktum som det var möjligt att skapa gemenskap och identitet kring och som därför inte var en ensidigt negativ företeelse. Över huvud taget präglas många enkätsvar av påtag-

73. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 776: Kompanibefälsvärnpliktig, Södertörns flygflottilj/skolor (F18) Tullinge (inr. 1980); jfr id. 4498: Menig, Skaraborgs pansarregemente (P4), Skaraborg (inr. 1992); id. 4692: Gruppbefälsvärnpliktig, Svea Livgarde (1), Solna, Kungsängen (inr. 1987).

ligt nostalgiska beskrivningar av militärlivets torftighet och smuts som en närmast karaktärsdanande kontrast till ett konstlat liv i det civila. I lumpen lärde de värnpliktiga sig att uppskatta företeelser som i det civila tagits för givna, som värmen från kläderna eller tillfredsställelsen av en måltid efter en hård ansträngning. Få av dessa insikter eller kunskaper hade egentligen någon direkt koppling till krig och militärväsende, utan handlade mer om ett generellt självupptäckande; att finna en oväntad talang hos sig själv, lära känna sina begränsningar, finna nyttan med kamratskap, ansvarstagande, rutiner och mycket annat. Vad som är intressant i sammanhanget är givetvis den roll som de militära persedlarna i detta avseende spelade som en representation av en flärdfri och mer livsnära existens

Ett av de mest belysande exemplen i detta avseende är de många beskrivningar av livsmedel som konsumerades i fält och som man förstär inte hörde till de mest kulinariska upplevelser som respondenterna inmundigat. Anrättningarna beskrivs generellt som smaklösa, undermåliga och rentav äckliga, men – och här kommer det intressanta – många hade förväntat sig att maten skulle smaka så i lumpen och därför behövde det inte vara någonting i sig negativt. Ty efter några dagar på övning spelade det inte en sådan stor roll hur maten tedde sig, utan då var allting gott. Många konserverade rätter, såsom lapskojs, ravioli och korv i tomatsås – den senare mer känd som ”död mans finger” – var omvittnat oaptitliga, men ändå att föredra framför de mer avskydda frystorkade portionerna. Att bry sig om hur maten smakade var en sjäpighet som det bara gick att kosta på sig i det civila. ”I lumpen gäller [det] som spartanerna sa”, skriver en pansarsoldat inryckt 2008, ”att den bästa kryddan är hungern”.⁷⁴

Detsamma gällde det faktum att maten inte sällan var av mycket gammalt tillverkningsdatum. Att konserver och andra livsmedel hade tjugo eller till och med 30 år på nacken kunde givetvis vara ett nog så otrevligt faktum, men något att bygga upp gemenskap kring. ”Det alla roade sig med var att jämföra dateringarna för att se vem som åt den äldsta maten”, heter det i en mycket talande berättelse.⁷⁵ Som god spartan gällde det dessutom att inte vara alltför knusslig med bordsskick eller hygien

74. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 1216: Plutonsbefälsvärnpliktig, Skaraborgs pansarregemente (P4) Skövde (inr. 2008).

75. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 4956: Gruppbefälsvärnpliktig, Norrlands trängkår/regemente (T3), Sollefteå (inr. 1996).

i samband med de ofta snabba och improviserade måltiderna. Att inta kalla konserver direkt ur burken eller hjälpligt uppvärmda i ett odiskat fältkärl tycks ha varit vanligt – i det senare fallet åtminstone så länge förekomsten av ”mögel och mask” inte kunde anses göra maten iögonfallande hälsovådlig.⁷⁶ Hos pansartrupperna var det tydligt vanligt att maten värmdes direkt i bandvagnsmotorerna.⁷⁷

Dylika beteenden betingades givetvis av de faktiska fältförhållandena, vilka inte tillät något dukat bord och där en stunds vila prioriterades framför att rengöra kokkärlet efter måltiden. Men de blev också förstärkta av en särskild maskulin kultur, som inte bara omhuldade utan också såg på det primitiva och orenliga som ett självändamål, som del i en kollektivt påbjuden förhärdning av såväl kroppen som sinnet. Denna bidrog framför allt till att effektivt distansera sig från det civila vardagsjaget och befästa uppfattningen om den militära tillvaron som särskilt meningsfull.

En motsvarande bild skulle säkerligen kunna tecknas utifrån en mängd andra saker – som skoputsborstar, sängkläder, hudsalvor, tältkaminer och annat – som omgärdade livet i lumpen. Genom det sätt och i det sammanhang som de brukades bidrog de till att forma erfarenheter och upplevelser av vad värnplikten gick ut på och vad det innebar att vara soldat. När respondenterna konfronterades med bilder av skoputsborstar och sängkläder minns många den stränga disciplinen och pennalismen som genomsyrade kaserntillvaron, men också de praktiska färdigheter och den kunskap som dessa stränga övningar förde med sig. Även om uppgiften i stunden kunde te sig omotiverad – eller meningslös – var det för många i efterhand viktigt att påtala att de klarade av den och att detta bekräftades av kamrater och befäl. Det finns flera exempel i enkäten på den förnöjsamhet som kunde infinna sig när respondenterna lärde sig behärska olika sysslor som bäddning, skoputs eller vapenvård – eller än bättre: när det visade sig att de kunde överträffa andra i dem.

Detta pekar på att det var viktigt för de värnpliktiga att känna sig anpassade till den militära tillvaron och att bli accepterade som en i gruppen. Då var det till stor hjälp om det var möjligt att nischa in sig på något specifikt område där det var möjligt att sticka ut från mängden.

76. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, id. 763: Menig, Skaraborgs pansarregemente (P4), Skövde (inr. 1986).

77. AMA, F26: 22, Digital webbenkät, t.ex. id. 1640, 2107, 4791.

Att vara en mindre bra skytt eller vapenvårdare kunde till stora delar kompenseras genom att visa prov på andra färdigheter, som att putsa kängor, elda i kamin eller bädda sängar.

Avslutande reflexioner

Jag har i den här artikeln försökt visa hur värnpliktens materiella värld bidrog till att utforma särskilda mentaliteter, identiteter och erfarenheter i lumpen. Resonemanget har byggt på antagandet att relationerna mellan människa och ting är komplexa och att de aldrig har några tydliga subjekt eller objekt. Tingen som omger oss är programmerade med meningar och innebörder som formar och styr oss på ett så grundligt sätt att vi inte alltid är medvetna om det.

Min primära slutsats är att övergången till det militära innebar en genomgripande förändring av den värnpliktiges materiella verklighet. I flera fundamentala avseenden handlade lumpen om att anpassa sig till och uppgå i en påtvingad och främmande värld av saker. Relationen mellan värnpliktig och föremål var emellertid inte så enkel att den endast kan beskrivas som en praktisk tillvänjning, där den enskilde lärde sig att handskas med den militära materielen. I djupare bemärkelse utgjorde detta möte en dynamisk process genom vilken särskilda identiteter, attityder och beteenden överfördes till den enskilde. Jag har i artikeln lyft fram exempel ur lumpenenkäten på hur sådana förhållanden kunde se ut, i första hand när det gällde vapen och uniformer, i andra hand all dagliga ting som livsmedel och underkläder.

Jag menar att denna materiella dimension är viktig, inte bara för att förstå värnplikten och dess verklighet, utan för att krigsmaterielen spelat en avgörande roll i hur värnplikten upplevdes och blev ihågkommen. Armémuseums webbenkät har i detta avseende visat sig utgöra ett användbart underlag för att belysa aspekter av värnpliktens historia som annars varit svår att komma åt. Enkätmaterialet kan, som jag påpekade inledningsvis, ifrågasättas på ett antal sätt, särskilt i fråga om dess representativitet, men detta bör inte överskugga dess många fördelar. Ur de frågor och föremålsbilder som respondenterna konfronterats med strömmar berättelser, som i flera viktiga hänseenden styrker materialitetsforskningens antaganden. På så vis utgör enkäten, vars kärna består av forskningsbara utsagor, ett betydelsefullt bidrag till ett fält som ofta varit hänvisat till mer spekulativa forskningsmetoder. Förhoppningsvis

kan denna artikel bidra till att väcka nya frågor både kring värnplikten och dess materiella kulturer och kanske även till att fler historiker finner anledning att vända sig till det nybildade lumpenarkivet på Armémuseum.

Conscription memories: Materiality and mentality in the Swedish Army Museum's web survey on military service

Following a decision made by the Swedish Riksdag in 2009 to end the century-old system of compulsory military service – by Swedes commonly known as “lumpen” – the Swedish Army Museum two years later launched a large-scale project to collect written and oral memories of former conscripts. One of the main methods in gathering these memoirs was a public web survey entitled “Lumpenminnen,” i.e. “conscription memories.” When the survey closed in 2014, it had generated more than 2,200 genuine responses.

One of the main purposes behind the survey was to examine the respondents' recollections of some of the many objects they had encountered during their military service. This article analyses these memories within a theoretical framework provided by the concepts of “material culture” in general and “materiality” in particular. Specifically, it relies on the anthropologist Daniel Miller's understanding of objects and the use of them as not only a question of function and practicality, but as a process of transferring power relations and of identity-making. From this point of view, the things that we use and wear as professionals as well as in everyday life can be studied as artefacts filled with significance and meaning that can force us into certain mindsets and behaviour.

Interestingly, the survey not only serves to shed light on these often elusive matters, but also lends much support to the assumptions made by researchers such as Miller. In the specific context of “lumpen”, weapons, uniforms and even everyday items such as canned food and underwear clearly played an important role in forming the military mentalities and identities of the conscripts. Many of the respondents in the survey testify that the unavoidable interplay between themselves and their equipment actually changed their ways of thinking and acting.

Much can be said in detail about the ways in which the military apparel seems to have transformed and/or enhanced the conscripts in many different ways, such as the weapon that could give the individual a sense of

power and responsibility, or the uniform that could grant him or her qualities of authority and fellowship. But the main point is that this materiality is necessary to take into account in any serious attempt to reconstruct the experiences of military service.

Keywords: Sweden, military service, military apparel, material culture, materiality, Swedish Army Museum, web survey